

43. Pchilka O. (2003) Mykola Lysenko: zhyttia i pratsia (Spohady i dumky) [Mykola Lysenko: Work and Life]. In: R. Pylypchuk, ed. *Mykola Lysenko u spohadakh suchasnykiv. Vol. 1*. Kyiv: Muz. Ukrayina. [In Ukrainian].
44. Rudnytskyi Ye. (1928) "Delo o noshenni hlopomanskogo kostiuma" (Sprava Amova Svydnytskoho, Anatoliiyevoho brata) / Ye. Rudnytskyi ["Case about the wearing of chlopoman clothing"] *Za sto lit. Materialy z hromadskoho i literatunoho zhyttia Ukrainy XIX i pochatkiv XX st.* 2. – P. 122–134. [In Ukrainian].
45. Rusova S. (1928) Moi spomyny (1861-1870) / S. Rusova [My Memories]. *Za sto lit. Materialy z hromadskoho i literatunoho zhyttia Ukrainy XIX i pochatkiv XX st.* 2. – P. 135–176. [In Ukrainian].
46. Riabinin-Shkliarevskiy O. (1927) Kyivska hromada 1870-kh rokiv / O. Riabinin-Shkliarevskiy [Kievan Community of 1870's]. *Ukraina*, 1–2. – P. 144–162. [In Ukrainian].
47. Sarbei V. (1999) *Natsionalne vidrodzhennia Ukrainy* / V. Sarbei [The National Revival of Ukraine]. Kyiv: Alternatyvy. [In Ukrainian].
48. Svitlenko S. (1998) Ukrainski hromady druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. / S. Svitlenko (Osoblyvosti ideologii ta dialnosti) [Ukrainian Communities of the second half of 19th – start of 20th Centuries. The Specifics of Ideology and Activity]. *Kyivska starovyna*. 2. – P. 9–28. [In Ukrainian].
49. Starytskyi M. (2003) K biohrafii N.V. Lysenka [To the Biography of N.V. Lysenko] / M. Starytskyi. In: R. Pylypchuk, ed. *Mykola Lysenko u spohadakh suchasnykiv*. – K. : Muz. Ukrayina. – Vol. 1. [In Russian].
50. Storozhenko M. (2005) *Z moho zhyttia* / M. Storozhenko [From My Life]. – K. : Lybid. [In Ukrainian].
51. *Ukrainska identychnist i movne pyttannia v Rosiiskii imperii: sprobа derzhavnogo rehuliuвання (1847–1914)*. Zbirnyk dokumentiv i materialiv [The Ukrainian Identity and Language Issue in Russian Empire: the Effort of State Regulation (1847-1914). Documents and Materials]. Kyiv: Vydavnytstvo Instytutu istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [In Ukrainian].
52. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv (TSDIAK UKRAINY) [Central State Historical Archives of Ukraine], fond 442, opys 813, sprava 672, 8 arkushiv.
53. TSDIAK UKRAINY, fond 442, opys 813, sprava 637, 16 arkushiv.
54. TSDIAK UKRAINY, fond 442, opys 813, sprava 541, 332 arkushiv.
55. TSDIAK UKRAINY, fond 707, opys 261 (1860), sprava 2, 105 arkushiv.
56. TSDIAK UKRAINY, fond 442, opys 810, sprava 187, 6 arkushiv.
57. TSDIAK UKRAINY, fond 442, opys 826, sprava 141, 12 arkushiv.
58. Chyrykalo N. (2002) Kyivska hromada 1861-1864 / N. Chyrykalo [Kievan Community of 1861–1864]. *Visn. Kyiv. nat. un-etu im. Tarasa Shevchenko: Istorii*. 59/60. – P. 10–13. [In Ukrainian].
59. Remy J. (2000) *Higher Education and National Identity. Polish Student Activism in Russia 1832–1863* / J. Remy. – Helsinki : Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
60. Tabis J. (1974) *Polacy na uniwersytecie Kijowskim. 1834–1863* / J. Tabis. – Krakow: Wyd. Lit.

Надійшла до редколегії 17.08.18

K. Nahaiko, PhD student
Higher Education State Institution "Pereyaslav-Khmelnytskyi Hryhoriy Skovoroda Pedagogical University", Khmelnytskyi, Ukraine

KYIV UKRAINIAN COMMUNITY AND ST. VOLODYMYR UNIVERSITY. THE PLOT OF THE NATIONAL SELF- FULFILLMENT

This article covers the relationship between Kyiv Ukrainian community as the main formation mover of the national movement in Ukraine in the second decade of the 19 th century and the unification center for Ukrainian scientific- educational elite – St. Volodymyr University. In the context of the establishment of bourgeois society in Europe universities emerged as the main centers which impacted on formation of a national identity of citizens. They became the biggest centers of development of progressive ideas in the south-western part of the Russian Empire which made a tangible impact for its public and political life. According to the Western European example these educational institutions turned into outposts of establishments of a national idea. Due to strong mental potential in their environment the ideas were formed which stimulated self-realization of 'distinct nations' that lived in the areas of the Empire. Their practical application occurred both in the cultural and in the political areas. Great importance in these processes was made by Kyiv National St. Volodymyr University. The idea of political separateness as one of European nations progressed among progressive scientific-cultural sphere there. The efforts of Ukrainophiles community made the national desire meaningful by putting forward the ideas of commonwealth in the form of autonomy and then its independent Republic.

Key words: Kyiv Ukrainian community, St. Volodymyr University, national idea, Sunday schools, scientific activities, cultural and political setting.

УДК 94 (477) (092) "1869/1939" Черняхівський Олександр
<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2018.137.2.04>

Л. Могильний, д-р іст. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ Й НАПРЯМИ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОЛЕКСАНДРА ЧЕРНЯХІВСЬКОГО

Проаналізовано формування національних переконань відомого українського громадсько-політичного діяча та вченого Олександра Черняхівського наприкінці XIX ст. Досліджено значення і вплив українського громадівського руху та його найвідоміших представників В. Антоновича й О. Козького на становлення світогляду О. Черняхівського в молоді роки, простежено процес кристалізації індивідуальної позиції юнака щодо шляхів вирішення українського питання в Російській імперії. Проаналізовано участь О. Черняхівського в різноманітних культурницьких, освітніх і наукових проєктах, які допомогли вченому переконатися в деструктивній національній політиці влади Російської імперії, що перешкождала розвитку українського й інших народів держави. На основі архівних матеріалів і неопублікованої інформації встановлено, що перебування у "Братстві тарасівців", участь у Київській Старій громаді, організаційна робота в Українському науковому товаристві в Києві сприймалися вченим як особистий внесок у розвиток вітчизняної науки, як можливість українському народу довести своє право на повноцінне існування попри супротив представників царської влади. Також досліджено суспільно-політичні переконання О. Черняхівського та їхню подальшу еволюцію в революційних умовах 1917–1918 рр. і в період боротьби за незалежність у 1918–1921 рр. Встановлено, що у цей час він обрав шлях не революційної боротьби, а еволюційної підготовки співвітчизників до формування власної державності через створення знакових суспільних інститутів на зразок Українського народного університету, Медичного факультету, Спілки українських лікарів. Виявлено, що О. Черняхівський необхідною складовою розвитку українського народу вважає наявність усталеної системи наукових знань і термінології. Тому до кінця свого життя він займався вдосконаленням наукових словників, розробкою термінологічного апарату і популяризацією української наукової мови.

Ключові слова: Черняхівський Олександр, "Братство тарасівців", громадівський рух, Українське наукове товариство, Спілка Визволення України.

XXI ст. в історії України стало поворотним моментом у приверненні уваги громадськості й науковців до вивчення життя та діяльності видатних українців попереднього періоду. Серед важливих персоналій нашого бурхливого суспільно-політичного та культурно-освітнього минулого увагу привертають особистості, які були засно-

вниками й активними творцями вітчизняної науки: засновували наукові товариства, розвивали нові наукові школи, створювали і вдосконалювали терміносистеми. Серед таких видатних представників вирізняється постать ученого-медика Олександра Черняхівського, несправедливо забута впродовж XX ст. Дослідження його

діяльності в контексті студій про події 1917–1921 рр. є надзвичайно актуальним натепер.

За останні 20 років в Україні вивчення діяльності й розвідками з біографії О. Черняхівського займалися всього декілька дослідників: Ю. Віленський [1; 2], В. Галах [3; 4], Я. Ганіткевич [7], а інші згадували епізодично.

Метою статті є дослідження суспільно-політичних поглядів О. Черняхівського та напрямів його наукової роботи з 90-х рр. XIX ст., у революційних подіях 1917–1921 рр. та у 1920-ті рр.

О. Черняхівський народився 13 листопада (за іншими даними 9 грудня) 1869 р. на Київщині у с. Мазепинці Васильківського повіту, у сім'ї парафіяльного священника [13, с. 36–37]. Навчався у Третій київській гімназії (отримав атестат № 461 від 13 червня 1887 р. [4, с. 251]), після закінчення якої вступив на медичний факультет Київського університету, який закінчив у 1893 р. У прийдешньому році став працювати лаборантом на кафедрі фізичної хімії.

Окрім навчання, протягом 1888–1893 рр. О. Черняхівський також брав активну участь в українському літературному гуртку "Плеяда", організованому Лесею Українкою і М. Косачем, де познайомився зі своєю майбутньою дружиною Л. Старицькою.

За словами О. Черняхівського, під час університетського життя він належав до тієї групи молоді, що перебувала під впливом найактивніших учасників Київської Старої громади – В. Антоновича та О. Кониського. "Ці діячі були запеклими ворогами царського уряду і прихильниками відродження України і в тогочасних умовах покладали найбільші надії на культурну працю, але проводити останню в Наддніпрянській Україні майже не було можливо в сфері навіть літературній, тим більш в науковій. Тому вони головну свою увагу звертали на підтримку літературного і наукового руху в Галичині, одночасно виховуючи людей, що могли б його підтримати і в нас на Наддніпрянській Україні. Треба сказати, що української науки тоді не існувало, була лише наука про Україну з історичного, політико-громадського, етнографічного погляду, були праці з української філології в російській мові, а решта наукових робітників інших наукових ділянок працювала як російські вчені" [5, арк. 44].

Під впливом В. Антоновича та О. Кониського, своїм основним завданням О. Черняхівський "з-замолоду поставив собі працю над розвитком української науки у сфері медицини". У багатьох випадках у цій сфері він "був піонером" – брав участь у найважливіших проявах медичного життя. Водночас учений підкреслював важливу особливість – науковий український рух у сфері медицини почав розвиватися з початку 1890-х рр., але "він протягом десятиліття виявлявся, як ледве помітний струмок і ... ця попередня малопомітна праця дала йому ґрунт, дала йому можливість хутко розвернутися" [5, арк. 54].

Важливим був його внесок у діяльність різних громадських організацій, що створювалися в той час. Заходами О. Кониського, В. Антоновича і їхніх однодумців у Галичині було створено наукове товариство імені Тараса Шевченка у Львові й розпочалося видання наукових записок, у яких у 1892 р. О. Черняхівський подав свою першу українську наукову працю з медицини. Спочатку, на його думку, наукова діяльність товариства була слабка й лише з приїздом М. Грушевського до Львова вона почала швидко розвиватися. Це проявилось і в появі окремих медичних збірників, у яких О. Черняхівський брав участь і які, окрім нього, на той час не підтримував ніхто з наддніпрянських українців [5, арк. 44].

З організацій, до яких належав у цей час О. Черняхівський, варто згадати "Братство тарасівців" [9, с. 211; 8, с. 393] і культурницькі організації Стару Громаду та

Головну українську організацію, основна діяльність яких зосереджувалася на виданні книжок, заснуванні української книгарні та інших культурно-освітніх заходах [5, арк. 5; 15, с. 189]. За спогадами О. Лотоцького, до складу Громади О. Черняхівський потрапив для її "омолодження" [9, с. 162]. У цей час Є. Чикаленко характеризував О. Черняхівського як "сердечну людину і діяльного члена Громади", учасника Ради Загальної безпартійної організації [15, с. 233, 245].

На початку 1890-х рр. "Братство тарасівців" перебувало під впливом О. Кониського і В. Антоновича, який читав приватний курс лекцій на козацьку тематику. Зі слів О. Лотоцького, усі, хто належав до гуртка, відстоювали національні позиції і "ніколи не змінювали твердого українського ґрунту, на якому стали спочатку" [9, с. 211].

Після закінчення гімназії й університету в 1894 р. О. Черняхівський вступив до складу навчателів Київського університету та згодом Медичного інституту, де займав різноманітні посади на кафедрі гістології. "За головну задачу свого життя вважав працю на культурній ниві. Зважаючи на те, що загальна людська культура може піти розвинути лише завдяки розвитку окремих культур і думав що піднесення української культури я спричинюся до розвитку загальнолюдської. Тому почав працювати над утворенням української медичної літератури як популярної так і спеціальної" [5, арк. 4; 6].

Протягом 1896–1917 рр. перебував на посаді прозектора кафедри гістології, із 1905 р. – приват-доцент кафедри. У цей час написав і в 1901 р захистив докторську дисертацію. У 1906 р. О. Черняхівського призначено прозектором, а згодом і професором кафедри гістології і ембріології Київського університету св. Володимира. У 1918 р. він став професором гістології, а протягом 1924–1929 рр. був її керівником.

Початок ХХ ст. відзначений активізацією діяльності молоді української інтелігенції, її романтичним захопленням революційними ідеями й концепціями. О. Черняхівський не став виключенням. За його спогадами, у 1900 р. він, під впливом ідей марксизму, здійснив "переклад брошури Енгельса "Людвіг Фейербах". Це була перша книжка про теорію Маркса українською мовою" [5, арк. 4-5]. Незважаючи на такі мимовільні захоплення, О. Черняхівський залишився на українофільських позиціях – завжди вважав вирішення національного питання більш важливим, ніж розв'язання соціальних проблем. "Маючи на увазі і особливо відчуваючи гніт царського уряду над українською культурою і народом я завше був противником усякого шовінізму", згадував О. Черняхівський у 1929 р. [5, арк. 5]. Тодішні теоретики ліберального українського руху вважали, що, вирішивши українське національне питання, українська держава зможе перейти і до вирішення необхідних соціально-економічних потреб населення.

У 1904 р. О. Черняхівський брав участь у створенні на основі українофільських громад Української демократичної партії та в діяльності її наступниці – Української демократично-радикальної партії [15, с. 283, 297]. Лише після революційних подій 1905–1907 рр., на думку О. Черняхівського, змогла розпочатися повноцінна наукова діяльність у Наддніпрянській Україні, коли 29 квітня 1907 р. 16-ма вченими було засновано Українське наукове товариство (УНТ) [5, арк. 44]. Наприкінці року число членів УНТ зросло до 54, що дозволило виділити окремо природничо-лікарську секцію, а вже 1910 р. було створено окремо медичну секцію, у якій О. Черняхівський став одним із найактивніших учасників. Учений спочатку брав участь у виданні публікацій на медичну тематику в загальнотовариствському збірнику, а згодом і в редакції журналу медичної секції [5, арк. 4]. Зважаючи, що

українців-лікарів, які могли б писати наукові праці, було мало, то їхні праці спочатку друкувалися в томах разом з історичними, філологічними дослідженнями [5, арк. 44–45]. Лише у 1910 р. вийшов перший "Збірник Медичної Секції Українського Наукового Товариства" за редакцією М. Галина й О. Черняхівського, а згодом ще декілька збірників, останні книжки вже були під його редакцією. Одночасно він працював і в складі Президії Українського наукового товариства у Києві. За словами О. Черняхівського, випускати такі збірники було складно. З одного боку, було мало людей, що визнавали "потребу утворення української науки взагалі і медичної зокрема, багатьом така праця здавалася зайвою витратою часу і сил, а друге, що вона притягала до себе увагу уряду і могла б мати чималі неприємні наслідки і друга перешкода була – це мале розповсюдження знання літературної мови взагалі і відсутність наукової термінології зокрема. Тому медсекція Українського наукового товариства у Києві ... з ініціативи Галина взялася за працю над витворенням медичної термінології з метою видання першого медичного словника", і в цій праці О. Черняхівський брав безпосередню участь [5, арк. 45].

Завершити науковий проект вдалося лише в 1920-х рр. виданням "Українського медичного словника" за редакцією М. Галина і за участі також багатьох інших вчених, але ідея й початок цього словника належала саме першим діячам Медсекції Українського наукового товариства – О. Черняхівському і М. Галину. Учений не полишав і популяризацію української науки, наслідком чого було здійснено декілька публікацій в галицьких та українських часописах, видано окремі популярні брошури з медицини. Під час Першої світової війни діяльність секції "завмерла, бо всі члени секції були мобілізовані" [5, арк. 45].

Із початком революційних подій 1917 р., О. Черняхівський став "прихильником самостійної України" [5, арк. 8]. З утворенням партії соціалістів-федералістів (УПСФ) на чолі з С. Єфремовим, деякий час він номінально належав до неї, але програма партії, створена переважно на засадах автономізму, не задовольняла О. Черняхівського і, за його словами, "я од неї одстав і з того часу вже в ніяких політичних організаціях не належав" [5, арк. 5]. Фактично, епізодична участь в утворенні партії соціалістів-федералістів дала йому усвідомити відсутність бажання брати участь у партійних справах, ця робота була для нього незрозумілою й чужою.

О. Черняхівський у своїх спогадах про події 1917–1921 рр. писав, що визнавав ідеалом політичного існування самостійну Україну, для якої "ще чисто соціалістична структура не підходить але вона настане в прийдешньому, коли це станеться я не міг сам собі вирішити", "в тимчасових труднощах сучасного життя бачив доказ того, що соціалістичний лад ще неможливий у цей момент. Тому думав, що для України найкращою формою політичного існування є форма демократичної республіки", "вважав за справедливе, щоб по всіх ділянках політично-суспільного життя вплив і значення українців відповідало їх числу в Україні і це саме признавав і для представників інших етнічних груп" [5, арк. 25].

Незважаючи на епізодичну участь у суспільно-політичних справах, О. Черняхівський одночасно займається і становленням медичної науки в Україні. За його словами, "разом з революцією оживає і діяльність лікарів-українців", з'являється багато молодих лікарів, яких не могла включити в себе секція Українського наукового товариства, оскільки вони не мали наукових праць. Тому О. Черняхівському довелося організувати перше в Україні товариство лікарів-українців, що потім перетворилося

в Спілку українських лікарів. "Це товариство жваво працює, влаштовує наукові засідання, видає практичну часопись, організовує з'їзд лікарів-українців, бере участь у влаштуванні з'їзду лікарів України, а перетворившись в спілку до цієї діяльності додає влаштування амбулаторій", – писав О. Черняхівський [5, арк. 45].

Війну більшовиків проти Української Центральної Ради О. Черняхівський сприймав негативно. І в подальші десятиліття його ставлення до більшовицької влади практично не змінилося, насильницькі дії проти українського руху він засуджував, а політику загравання у вигляді поступок у соціально-економічних і українізаційних процесах розглядав із надзвичайною обережністю. Під час досудового слідства у справі "Спілки Визволення України" зауважував, що "на підставі своїх соціально-політичних засад я вважав за потрібне боротьбу з радянською владою. З цією метою я гуртував українські елементи" [5, арк. 25]. "З недовірою ставився до більшовиків, ... життя показало цілковиту нездійсненність ідей зазначеної влади і цілковитий її провал". "У мене був певний страх перед методами воєнного комунізму і деякі другорядні розходження з Соввладою" [5, арк. 8]. "Що до себе власне, то я вважав за ідеал політичного існування самостійність України, до якої ще не підходить соціалістична структура. Що остання можлива лише у прийдешньому, але коли воно настане, я не міг вирішити. Із тимчасових труднощів сучасного життя бачив доказ того, що радикальна перебудова його в даний час неможлива. Тому на підставі своїх соціально-політичних поглядів вважав за потрібне боротьбу з радвладою" [5, арк. 49]. Під час визвольних змагань за незалежність УНР 1918–1921 рр., учений поступово відходить від будь-якої політичної діяльності й повністю зосереджується на організаційній і науковій діяльності у Медичній секції УНТ. Свої погляди та ставлення до влади він розкриває лише обмеженому колу близьких друзів, про що, власне кажучи, чесно говорить під час свідчень у 1929–1930 рр.

У 1918 р., з утворенням Української Академії Наук (УАН) гетьманом П. Скоропадським, представники Українського наукового товариства, серед них і О. Черняхівський, прийняли рішення "прилучитися до Академії наук". У цей час він тимчасово очолює Медичну секцію при УАН [5, арк. 4; 6], продовжує займатися формуванням української медичної науки і термінологічним словником.

Поряд із науковими справами О. Черняхівський підтримує бажання українських лікарів створити свій навчальний заклад або факультет при університеті. Зважаючи на авторитет ученого серед українських медиків, з'їзд лікарів доручає йому розпочати справу про формування медичного факультету в Народному університеті, який планувалося заснувати урядом П. Скоропадського [5, арк. 45]. Тому О. Черняхівський став "бувати на зборах ради Народного Українського університету" і там йому "поталанило провести супроти досить сильної опозиції, яка вважала його думку про утворення Медфаку нереальною, включити медфакультет до складу Народного університету і розпочати навчання поки що з одних лише природничих наук для медиків" [5, арк. 45–46]. "В подальшій праці до мене прилучився і академік О. Корчак-Чепурківський і ми вдвох утворили і зібрали основні кадри для Медфаку спочатку Державного Українського університету, а потім по затвердженню радвлади в Україні – Медичної Академії" [5, арк. 46]. У 1919–1920 рр. родина Черняхівських тимчасово виїжджає з Директорією до Вінниці, однак згодом повертається до Києва [14, с. 396].

17 березня 1920 р. Київський губернський відділ народної освіти своїм наказом ліквідує медичні факультети Київського університету й Українського державного університету, а також Жіночий медичний і Одонтологічний

інституту й організовує на їхній основі Інститут охорони здоров'я, із 1921 р. – Київську державну медичну академію, а також Київський медичний інститут.

Деканом медичного факультету був обраний О. Корчак-Чепурківський, він також очолював головне управління справами і їхнє провадження. Щодо медсекції наукового товариства в Києві, то, за словами О. Черняхівського, її діяльність у 1919–1920 рр. майже завмирає, так як ці ж самі люди входять і до складу Спілки лікарів. Протягом цього часу діяльність Спілки лікарів "зводиться до влаштування наукових засідань" [5, арк. 46]. Головою цієї організації також обрали О. Корчак-Чепурківського, товаришем голови – О. Черняхівського. Як він згадував наприкінці 1920-х рр., "одночасно тут треба сказати і про нашу діяльність в Медакадемії, бо і це була на той час головна наша робота в ділянці медицини. На той час у Медакадемії, ректором якої був проф. Є. Черняхівський, існувало паралельно дві лектури – російська і українська і кожна мала свої окремі зібрання для обговорення власних справ. В цей час Медакадемія була перетворена на Медінститут, скасовані паралельні кафедри і окремі лектури" [5, арк. 46].

Для обговорення справ подальшої українізації Медінституту "ми не мали вже права збиратися прилюдно, а між тим тільки ми могли провадити цю справу, треба було знаходити відповідних людей і проводити їх обрання на факраді в предметних комісіях", писав О. Черняхівський [5, арк. 46–47]. "Для цього була організована центральна група учителів, а решта членів української лектури була розбита на окремі гуртки, які посилали на засідання центральної групи представника. Головою одного з таких гуртків був я і в склад керівної групи не входив, спочатку збори гуртків були численні, але потім перестали збиратися" [5, арк. 47].

Паралельно з формуванням УАН Українське наукове товариство було зачинене, частина його членів увійшла до складу академіків, а його секції "прилучилися до академії і стали секціями при академії" [5, арк. 47]. Серед них була і медсекція, усі члени спілки лікарів також стали її учасниками. Головою медсекції було обрано О. Корчак-Чепурківського, а після його вислання з Києва – О. Черняхівського. Діяльність медсекції у цей період проявилася у влаштуванні прилюдних наукових зборів і випуску одного тому збірки за редакцією О. Черняхівського. Згодом, за дозволом більшовицької влади, до Києва повернувся О. Корчак-Чепурківський, який знову став брати участь у роботі медсекції і згодом знову був обраний її почесним головою. Щодо створеного Медичного інституту, то продовжувати "справу українізації і збереження свого впливу попереднім способом стало неможливим, бо згадані вище гуртки розпалися і центральна група осталась ізольованою і не могла орієнтуватися у всіх справах" [5, арк. 47]. Тому було вирішено "за для попередньої мети використовувати медсекцію та її президію, поширивши останню, щоб було можливо легально збиратися більшою кількістю і раціонально вирішувати медінститутські справи. Тому до комісій, які існували раніше: термінологічної, бібліотечної, рентгенівської було додано: методологічну і секцію громадської медицини" [5, арк. 47]. За керівництва О. Черняхівського працювала над утворенням великого медичного словника Термінологічна комісія, згодом вона увійшла до складу Інституту української наукової мови, який продовжив займатися укладанням термінологічних словників. Таку структуру президії, за словами О. Черняхівського, було сформовано для того, щоб зберегти вплив україн-

ської групи в медінституті і для подальшої його українізації, поруч із тим вона була корисною і для обговорення способів кращої організації наукових зборів секції, "бо бували періоди, коли прилюдні збори притягували до себе дуже мало слухачів і президія постійно повинна була витратити багато часу і енергії на підтримання інтересу загалом до цих наукових засідань" [5, арк. 48].

Як зауважував О. Черняхівський, задля вирішення питань розвитку української медичної науки об'єдналися представники з різними політичними поглядами: "Але справедливості вимагає сказати, що в склад президії входили і люди, що стояли на ґрунті дійсного співробітництва з радвладою і коли в президії скупчувались елементи з самостійницькою орієнтацією, то це не було наслідком виконання якогось плану, а робилося це стихійно і те що сполучало обидві частини президії – це культурна праця, однаково цінна для обох частин. І з значних подій цього періоду я згадав боротьбу у Медінституті між українською та російською лектурою, в якою керувала з українського боку президія. Це явище я повинен розцінювати, як реакцію на прояви великодержавного шовінізму" [5, арк. 49].

Подібна ситуативна робота науковців продовжилася в період "коренізації-українізації". Учені часто не зважали на ідеологічні симпатії один одного і спільно працювали над формуванням нових управлінських і навчальних структур Медичного інституту [5, арк. 19–20].

Окрім наукової роботи. О. Черняхівський разом із дружиною Л. Старицькою-Черняхівською традиційно з початку ХХ ст. влаштовували зібрання друзів і своїх знайомих у себе вдома, відомих у той час як художні або творчі вечори. За спогадами Н. Полонської-Василенко, у квартирі Черняхівських "зустрічався весь український Київ: громадські діячі, артисти, письменники" [14, с. 394].

Інколи разом збиралися поспілкуватися учасники колишньої Київської Старої громади – подружжя Черняхівських, М. Василенко, Г. Житецький, С. Єфремов та ін. Зазвичай, за старою традицією, приходили по черзі один до одного, а з 1924 р. зустрічалися в помешканні Н. Полонської-Василенко на вул. Тарасівській, 20. Спочатку відбувалася "ділова частина" зборів, а по закінченні головних питань всі переходили до ідальні, де чекала вечеря із традиційним меню [14, с. 398].

Окрім того, відбувалися й інші зустрічі, серед них, за словами О. Черняхівського, в "моїй квартирі бували різні люди, родичі і знайомі, але я і моя дружина не думали з нашого дому робити якогось осередку для боротьби з Радвладою. У нас бували літератори, наприклад: Івченко з дружиною, Романович-Ткаченко і інші, Єфремов, театральні діячі як от Садовський, старі знайомі, наприклад Тулуб, Тимченко, Моргуліс, Дурдуковський, Чехівський, деякий час бував Ніковський, а потім перестав бувати. Їм моя дружина читала свої твори і вони читали свої. З родичів бувала родина Лисенка, Шило" [5, арк. 37]. О. Черняхівський писав, що "людей до нашої квартири притягувала також і музика взагалі і спеціально українська, бо між гостями нашими бували порядні виконавці музикальні і вокальні. Невеликі групи збиралися по неділях, більші під час родинних та інших свят. Головні теми розмов були література, музика, театр. Зачіпалось звичайно і питання сучасного життя, але ці розмови не мали характеру серйозного обговорення політичних питань, але характер обивательських балачок і говорилося про зростання цін, нехватку заробітку, недостачу різних життєвих продуктів і одягу. Часом говорилося на теми релігійні і не пам'ятаю, але висловлювались про не пот-

рібність і зайвість гострої боротьби з релігією, яка проводиться тепер, доводилось чути сумніви чи можливого налагодження економічного життя і т. і." [5, арк. 37]. "Люди, що в нас бували були дорослі яких небудь зв'язків із молоддю у нас не було і не було спроб їх зав'язати, а також робити якусь пропаганду" [5, арк. 37–38]. Хоча як зауважував О. Черняхівський, "незважаючи на це можна визнати, що моє помешкання було місцем, де могли збиратися і люди з протирадянським настроєм і тут цей настрий міг зміцнитися" [5, арк. 38].

В архіві СБУ збереглася агентурна інформація про діяльність О. Черняхівського в Медичному інституті. Зокрема у ній ішлося про те, що в Київському Медінституті "виявлена група української контрреволюційної професури, яка проявила свою активність в період 1921–1926 рр. Ця група ставила своїм завданням усунення з вузу усього неукраїнського, для чого вела боротьбу з партійними і громадськими організаціями. Група намагалася захопити у свої руки весь вузівський апарат. Ця група підпорядковувала своєму впливу колишнього ректора КМІ члена КП(б)У Левитського Леоніда Макаровича, за допомогою якого впроваджувалася політика цієї групи". За свідченнями, зібраними ДПУ, "Петлюрівську організацію в Медінституті тепер очолює О. Черняхівський, на квартирі якого в наш час організуються під різним виглядом вечори, де критикують євреїв, владу, комуністів і т. д. Ця група змінила гасло перших років її існування, а саме "ніякої науки" на гасло "ради без комуністів", автономія університетів, управління вузів без комуністів і євреїв". Ці гасла група всіляко підкреслює. Збирається ця група, нібито по п'ятницях, через два тижні, де обговорюються нагальні для них питання" [12, с. 350].

Під час роботи в Медінституті вчений проводив цінні наукові дослідження, з результатами яких ознайомлював через публікації у міжнародних і українських виданнях. Розробками О. Черняхівського зацікавилися за кордоном. Протягом 1926–1929 рр. він, отримавши запрошення, двічі їздив у закордонні відрядження. Із жовтня 1926 по березень 1927 рр. проходив стажування у Німеччині, у Берлінському університеті, в лабораторії Фохта, а згодом – в Іспанії, у Мадридському університеті, у спеціаліста з нейрогістології, лауреата Нобелівської премії Рамона-і-Кахаля [14, с. 398].

Протягом свого життя О. Черняхівський публікував свої наукові розробки на медичні теми у збірниках природничо-лікарської секції НТШ, збірниках Київського університету, наукових журналах Києва, Москви. Відомий також як автор популярних брошур для народу. Займався перекладами на українську мову художньої та наукової літератури [7, с. 93–95].

25 грудня 1929 р., відповідно до ордеру № 4191, помешкання О. Черняхівського було обшукане і вченого заарештували за поданням слідчого ДПУ [5, арк. 1]. 27 грудня 1929 р. слідчий Правдін відкрив справу № 457 по звинуваченню в участі у "контрреволюційній організації" під назвою "Спілка Визволення України" [5, арк. 2]. Допити О. Черняхівського проводилися 29 [5, арк. 8], 30 [5, арк. 13], 31 [5, арк. 16] грудня 1929 р., 1 [5, арк. 19], 3 [5, арк. 25], 8 [5, арк. 34], 14 [5, арк. 37], 27 [5, арк. 44] січня 1930 р.

31 грудня 1929 р. О. Черняхівський "зламався" і вирішив співпрацювати з ДПУ у справі СБУ, "визнавши" усі зібрання в себе вдома ("незаконні четверги") за збори гуртка СБУ [5, арк. 16–17, 38; 10, с. 207, 242].

31 січня 1930 р. О. Черняхівському було оголошено обвинувачення в участі в "контрреволюційній організації" [5, арк. 57]. Влада виявила певну "поблажливість"

щодо О. Черняхівського і його дружини Л. Черняхівської-Старицької. 19 квітня 1930 р. вони були засуджені на п'ять років позбавлення волі і два роки позбавлення громадянських прав, у червні термін позбавлення волі був замінений на умовний [10, с. 85, 360]. Так більшовицький режим продемонстрував свою "великодушну лояльність" до цих "недоброзичливців революції" [1]. Місцем висилки був визначений Донецьк (на той час Сталіно).

У 1930–1934 рр. О. Черняхівський очолював кафедру гістології і ембріології Сталінського медичного інституту. У 1934 р. Олександр Григорович дістав можливість повернутися до Києва, де президент Академії Наук О. Богомолець влаштував його як позаштатного співробітника до Київського інституту експериментальної біології і патології, у якому той працював до 1938 р. Згодом О. Черняхівський стає працівником Інституту клінічної фізіології ВУАН. За спогадами Н. Полонської-Василенко, Черняхівські в цей час жили разом із родичами в матеріальній скруті у своїй квартирі на розі Великої Підвальної і Столипінської (вул. Гершуні у 1919–1937 рр. – нині Олеса Гончара – 31/28, кім. 18) [14, с. 401].

Арешт доньки та переживання за її долю підірвали здоров'я вченого – 21 грудня 1939 р. Олександр Григорович помирає. На могильній плиті на Байковому кладовищі, на прохання Л. Черняхівської-Старицької, були викарбувані її слова "Радість, щастя, життя моє" [1; 11].

Таким чином, піднесення національної самосвідомості українців наприкінці XIX ст. унаслідок діяльності представників громадського руху підготувала нове покоління української інтелігенції, яка, зважаючи на потреби суспільства, присвятила свою діяльність важливій частині самоствердження українців – формуванню вітчизняної наукової термінології, структуруванню і методологічному переосмисленню цілей української науки. Одним із таких "батьків української медичної науки" й активним представником її медичного напрямку можна назвати О. Черняхівського, який усе своє життя присвятив розробкам, які стали невід'ємною частиною української науки. Пояснити потяг вченого до "українізаційних" процесів в Україні можна дослідивши його світоглядні переконання, що формувалися протягом навчання у гімназії і університеті під впливом В. Антоновича і О. Кониського. За браком джерел виявити особисті переконання вченого можна лише по крихтах інформації, зосереджених у спогадах його сучасників О. Лотоцького, О. Сфремова, Н. Полонської-Василенко, Є. Чикаленка й архівних матеріалах, що зберігаються в ГДА СБУ.

Незважаючи на оточення, яке дотримувалося переважно автономістських ідей щодо майбутнього України, формування переконань О. Черняхівського зазнало значних впливів і з боку представників української інтелігенції самостійницького напрямку. Особливо кристалізуються ідейні переконання О. Черняхівського під час революції 1917 р. і боротьби за державність України в 1918–1921 рр., про що він, попри можливі негативні наслідки, говорить під час слідства над так званою СБУ в 1929–1930 рр. Протягом 1920-х рр. О. Черняхівський, остерегаючись репресивних дій більшовицької влади, як і більшість його сучасників, викинув "політику" зі свого активного життя і сконцентрував свою діяльність у науковій сфері, лише подекуди проявляючи свій український патріотизм, який прихильники більшовиків однозначно оцінювали як "петлюрівщину" і "націоналізм". І саме за патріотизм О. Черняхівського було засуджено на процесі СБУ. Тривала діяльність ученого, його суспільно-політична позиція дає нам можливість говорити про ідейну пе-

ремогу українського національно-визвольного руху, незважаючи на репресивну політику каральних органів СРСР, розстріли відомих українських діячів і їхнє заслання. Стерти з пам'яті людей їхні переконання виявилося неможливим, тодішній владі вдалося лише змусити їх глибоко приховати свої думки щодо вирішення українського національного питання.

Список використаних джерел:

1. Віленський Ю. Олександр Черняхівський: терновий вінець замість лаврового вінка. Видатний український учений у лещатах "процесу СВУ" / Ю. Віленський // День. – 2013. – 20 червня. – № 107–108. – С. 10.
2. Віленський Ю. Подвиги й драма хірурга Черняхівського. Людина, яка першою в Києві зробила операцію на серці / Ю. Віленський // День. – 2007. – 24 січня. – № 11. – С. 6.
3. Галах В. В. Наукова та педагогічна діяльність професора О. Г. Черняхівського в 1921–1929-х рр. [Електронний ресурс] / В. В. Галах. – Режим доступу: http://inb.dnsgb.com.ua/2011-4/11_halakh.pdf
4. Галах В. В. Формування наукового світогляду О. Г. Черняхівського в Київському університеті Св. Володимира (1894–1918) / В. В. Галах // Вісник аграрної історії. Збірник наукових праць. – 2013. – № 4–5. – С. 250–254.
5. Галузеви державний архів Служби безпеки України, м. Київ (ГДА СБУ), спр. 67098 ФП (СВУ), т. 65 (Черняхівський А. Г.), 60 арк.
6. ГДА СБУ, спр. 67098 ФП (СВУ), т. 66 (Черняхівський А. Г.), 34 арк.
7. Ганіткевич Я. Українські вчені-лікарі I пол. XX ст. та їхні наукові школи / Я. Ганіткевич. – Л.: [б. в.], 2002.
8. Єфремов С. Щоденник. Про дні минулі (спогади) / С. Єфремов. – К.: Темпора, 2011.
9. Лотоцький О. Сторінки минулого. / О. Лотоцький. – Нью-Йорк: Видання Української Православної Церкви в США, 1966. – Т. 1.
10. Пристайко В. І. Справа "Спілки визволення України": невідомі документи і факти. Науково-документальне видання / В. І. Пристайко, Ю. І. Шаповал. – К.: Інтел, 1995.
12. Українська інтелігенція і влада: Зведення секретного відділу ДПУ УСРР 1927–1929 рр. / Упоряд.: В. Даниленко. – К.: Темпора, 2012.
13. Шендеровський В. Історична минувшина – підґрунтя освіти нації / В. Шендеровський // Український інформаційний простір: Науковий журнал Інституту журналістики і міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв. – 2014. – № 2. – С. 32–38.
14. Полонська-Василенко Н. Спогади / Н. Полонська-Василенко. – К.: Києво-Могилянська академія, 2011.
15. Чикаленко Є. Спогади. 1861–1907 / Є. Чикаленко. – К.: Рада, 2003.

References:

1. Vilenskyi Yu. (2013) Oleksandr Cherniakhivskiy: ternovyi vinets zamist lavrovoho vinka. Vydatnyi ukrainnyi uchenyi u leshchatakh "protseesu SVU" / Yu. Vilenskyi [Oleksandr Cherniakhivskiy: Crown of Thorns instead of the

Laurel Wreath. Outstanding Ukrainian Scientist in the Grip of the 'Union of the Freedom of Ukraine Trial']. *Den. June, 20.* 107–108. – P. 10. [In Ukrainian].

2. Vilenskyi Yu. (2007) Podvyhy i drama khirurha Cherniakhivskoho. Liudyna, yaka pershoiu v Kyievi zrobyla operatsiiu na sersti / Yu. Vilenskyi [Feats and Drama of Surgeon Cherniakhivskiy. The Man Who First Performed Heart Surgery in Kyiv]. *Den. January, 24.* 11. – P. 6. [In Ukrainian].

3. Halakh V. V. (2011) *Naukova ta pedahohichna dialnist profesora O. H. Cherniakhivskoho v 1921–1929-kh rr.* / V. V. Halakh [Scientific and Pedagogical Activity of Professor O. Cherniakhivskiy in 1921–1929] [Online]. Available from: http://inb.dnsgb.com.ua/2011-4/11_halakh.pdf [In Ukrainian].

4. Halakh V. V. (2013) Formuvannia naukovoho svitohliadu O. H. Cherniakhivskoho v Kyivskomu universyteti Sv. Volodymyra (1894–1918) / V. V. Halakh [The Shaping of Scientific Convictions of O. Cherniakhivskiy in Saint Vladimir Kyiv University]. *Visnyk ahrarnoi istorii. Zbirnyk naukovykh prats.* № 4–5. – P. 250–254. [In Ukrainian].

5. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (HDA SBU) [Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine], sprava 67098 FP (SVU), T. 65 (Chernyakhovskij A.G.), 60 arkushiv.

6. HDA SBU, sprava 67098 FP (SVU), T. 66 (Chernyakhovskij A.G.), 34 arkushi.

7. Haniitkevych Ya. (2002) *Ukrainski vcheni-likari I pol. XX st. ta yikhni naukovi shkoly* / Ya. Haniitkevych [Ukrainian Medical Scientists of the 1st half of XX Century]. – L.: [s.n.] [In Ukrainian].

8. Yefremov S. (2011) *Shchodennik. Pro dni mynuli (spohady)* / S. Yefremov [Diary. About the Past Days (Memories)]. – K.: Tempora. [In Ukrainian].

9. Lototskyi O. (1966) *Storinky mynuloho* / O. Lototskyi [The Pages of Past]. – New York: Ukrainian Orthodox Church of the USA. – Vol. 1. [In Ukrainian].

10. Prystaiko V. I. (1995) *Sprava "Spilky vyzvolennia Ukrainy": nevidomi dokumenty i fakty. Naukovo-dokumentalne vydannia* / V. I. Prystaiko, Yu. I. Shapoval [‘Union of the Freedom of Ukraine’ Trial: An Unknown Documents and Facts. Scientific and Documental Edition]. – K.: Intel. [In Ukrainian].

11. Protsenko L. (1994) *Kyivskiy nekropol: putivnyk-dovidnyk* [Necropolis of Kyiv: A Guidebook]. Kyiv: Ukrainskiy pysmennyk. [In Ukrainian].

12. *Ukrainska intelihtentsiia i vlada: Zvedennia sekretnoho viddilu DPU USRR 1927–1929 rr.* [Ukrainian Intelligentsia and Authority: Intelligence of the USRR State Political Directorate Secret Department in 1927–1929]. – K.: Tempora. [In Ukrainian].

13. Shenderovskiy V. (2014) *Istorychna mynuvshyna – pidgruntia osvity natsii* / V. Shenderovskiy [Historical Past – the Basis of National Education]. *Ukrainskyi informatsiinyi prostir: Naukovyi zhurnal Instytutu zhurnalistyky i mizhnarodnykh vidnosyn Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetsv.* 2. – P. 32–38. [In Ukrainian].

14. Polonska-Vasylenko N. (2011) *Spohady* / N. Polonska-Vasylenko [Memories]. – K.: Kyievo-Mohylianska akademiia. [In Ukrainian].

15. Chykalenko Ye. (2003) *Spohady. 1861-1907* / Ye. Chykalenko [Memories. 1861–1907]. – K.: Rada. [In Ukrainian].

Надійшла до редколегії 29.05.18

L. Mohylnyi, Dr. habil. (History), Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SOCIAL AND POLITICAL VIEWS AND SCIENTIFIC ACTIVITIES OF OLEXANDER CHERNIAKHIVSKYI

In the article, the formation of national beliefs of the well-known Ukrainian public and political figure Oleksandr Cherniakhivskiy at the end of the XIX-th century has been analyzed. The significance and influence of the Ukrainian Hromada and its most famous representatives, V. Antonovych, O. Konyskyi, on the development of young O. Cherniakhivskiy's outlook and the formation of his attitude towards the ways of solving the Ukrainian issue in the Russian Empire have been considered. Also, the article analyzes the participation of O. Cherniakhivskiy in various cultural, educational and scientific projects in which the scientist had an opportunity to realize that the destructive national policy of the Russian Empire hindered the development of the Ukrainian nation as well as other peoples of the state. On the basis of archival materials and unpublished sources it has been revealed that O. Cherniakhivskiy perceived his membership in the "Brotherhood of Tarasivtsy", the participation in the Kyiv Old Hromada, and the organizational work at the Ukrainian Scientific Society in Kyiv as a personal contribution to the development of domestic science and, generally, as an opportunity for the Ukrainian people to prove their right to exist as a whole nation in spite of resistance from the Russian power.

Furthermore, the social and political convictions of O. Cherniakhivskiy and their continuous evolution during the revolutionary period of 1917-1918 and the struggle for independence in 1918-1921 have been investigated.

It has been revealed that at that time he gave up the method of revolutionary struggle. Instead, he chose the evolutionary preparation of compatriots to the formation of their own statehood through the establishment of major public institutions such as the Ukrainian People's University, the Medical Faculty, and the Association of Ukrainian Doctors, etc. Moreover, O. Cherniakhivskiy considered an established system of scientific knowledge and terminology to be a necessary ingredient of the development of the Ukrainian nation. Therefore, throughout all his life he was engaged in the improvement of scientific dictionaries, terminology and popularization of the Ukrainian scientific language.

Key words: Cherniakhivskiy Olexander, Hromada's movement, Brotherhood of Ukrainian State, Ukrainian Scientific Society, Union of Liberation of Ukraine.